

Języki Ameryki Południowej i status portugalskiego – przyczynek do geografii języków świata

South American Languages and the status of Portuguese – Contribution to geography of the world's languages

Marek Ruszkowski

Kluczowe słowa

geografia językowa, języki Ameryki Południowej, język portugalski

Keywords

Language geography, languages in South America, Portuguese language

Abstrakt

W literaturze przedmiotu często podaje się, że ludność Ameryki Południowej mówi po hiszpańsku lub portugalsku. Hiszpański ma występować na całym kontynencie oprócz Brazylii, w której językiem urzędowym jest portugalski. W Ameryce Południowej znajduje się 12 państw oraz jedno terytorium zależne – Gujana Francuska. Na wymienionym obszarze występuje 8 języków urzędowych: hiszpański, portugalski, angielski, francuski, holenderski, guarani, keczua, ajmara (liczbę wszystkich szacuje się na ok. 600). Mając więc na myśli tylko te języki, należało o nich wspomnieć, a nie ograniczać się do dwóch dominujących.

Drugą kwestią dyskusyjną jest liczba użytkowników języka portugalskiego. Źródła podają dane bardzo rozbieżne (w milionach): 80, 135, 160, 200, 240. Wynika to z trudności dotyczących ustalenia, ilu mieszkańców krajów z portugalskim jako urzędowym nie zna tego języka, oraz określenia, dla jakiej grupy ludności język ten jest rodzimy (pierwszy), a dla jakiej – drugi oprócz lokalnego.

Jednak poruszane zagadnienia można w większym stopniu zobiektywizować, przedstawiając je na szerszym tle geograficzno-językowym.

Abstract

It is often noted in reference literature of the subject concerned that the population of South America speak Spanish or Portuguese. Spanish is spoken throughout the whole continent except for Brazil where Portuguese is an

official language. South America has 12 countries and one overseas department of France – French Guiana. 8 official languages are spoken throughout the above territory – Spanish, Portuguese, English, French, Dutch, Guarani, Quechua and Aymara (a total number of languages is estimated at 600). Taking into account only these languages, they should be mentioned rather than being limited to the two dominant ones.

Another disputable issue is the number of Portuguese language speakers. Sources indicate greatly diverse data – 80, 135, 160, 200, 240 million speakers. It is because it is difficult to determine how many inhabitants of countries with Portuguese as an official language do not know the language and for what group of people this is the first language and for how many local language speakers it is the second language.

However, the issues dealt with in the paper can be objectivised to a greater extent, presenting it in a broader geographic and linguistic context.

Języki Ameryki Południowej i status portugalskiego – przyczynek do geografii języków świata

Terminem *geografia językowa* obejmuje się dział językoznawstwa, który bada i przedstawia „kartograficzne zasięgi terytorialne zjawisk językowych – gramatycznych i leksykalnych – przede wszystkim rozprzestrzenienie cech i wyrazów gwarowych”¹. Zgodnie z tą interpretacją termin ten dotyczy jednego języka. Nadaje się mu również znaczenie szersze: „Dział językoznawstwa badający zróżnicowanie terenowe danego języka narodowego lub danej rodziny językowej [...]”².

Pojęciu *geografia języków świata* można nadać znaczenie jeszcze szersze, które obejmowałoby zasięg terytorialny poszczególnych języków i liczbę ich użytkowników.

W znakomitej i erudycyjnej pracy Alfreda F. Majewicza *Języki świata i ich klasyfikowanie* czytamy:

Obszar występowania pojedynczego języka może obejmować cały kontynent (np. język hiszpański w Ameryce Południowej z wyjątkiem Brazylii, język rosyjski w znacznej części Eurazji) lub nawet więcej kontynentów (angielski – Amerykę Północną i Australię), ale może ograniczać się do jednego mniejszego lub większego państwa (np. japoński, koreański, węgierski itp.), jego części większej lub mniejszej, w skrajnych przypadkach – do kilku wsi, jednej wsi lub nawet jej części³.

Podobne spostrzeżenie znajdujemy w artykule Jacka Perlina: „Ameryka Łacińska pod bardzo wieloma względami przynależy do kultury europejskiej. Na obszarze tym mówi się po hiszpańsku lub portugalsku [...]”⁴.

Poważne wątpliwości budzi sformułowanie dotyczące języków hiszpańskiego i portugalskiego. Pierwszy ma występować w całej Ameryce Południowej oprócz Brazylii, w której językiem urzędowym jest portugalski. Na kontynencie tym znajduje się 12 państw (Argentyna, Boliwia, Brazylia,

¹ M. Kucala, *Geografia językowa*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, wyd. 2, Wrocław 1991, s. 96. Podobnie definiuje to pojęcie K. Polański, *Geografia językowa*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1993, s. 174.

² Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1968, s. 202.

³ A. F. Majewicz, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa 1989, s. 19.

⁴ J. Perlin, *Bolívar i sandały*, [w:] *Grzeczność na krańcach świata*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2007, s. 343.

Chile, Ekwador, Gujana, Kolumbia, Paragwaj, Peru, Urugwaj, Wenezuela, Surinam) oraz jedno terytorium zależne – Gujana Francuska. Na wymienionych obszarach występuje 8 języków urzędowych: angielski (Gujana), portugalski (Brazylia), holenderski (zwany też niderlandzkim⁵ – Surinam), francuski (Gujana Francuska), guarani (Paragwaj, oprócz hiszpańskiego), keczua, ajmara (Peru, oprócz hiszpańskiego), hiszpański w pozostałych państwach⁶. Stanowią one mniej więcej tylko 2% wszystkich języków używanych na tym kontynencie. Ocenia się bowiem, że

w całej Ameryce Południowej istnieje ok. 600 różnych języków, stąd poważne problemy związane z porozumiewaniem się i rozpowszechniona wielojęzyczność. W samej Brazylii liczba odrębnych języków wynosi ok. 250; grupuje się je w 15 rodzin, przy czym ok. 35 języków pozostaje poza klasyfikacją⁷.

Kontynent południowoamerykański zamieszkuje 392 miliony ludzi (dane z 2009 roku), z czego aż 386 milionów posługuje się hiszpańskim lub portugalskim (każdym z nich mniej więcej po 193 miliony). Na pozostałe kilkaset języków przypada tylko 6 milionów ludzi. To oczywiście uproszczenie, ponieważ wielu mieszkańców tego obszaru posługuje się dwoma lub kilkoma językami.

Nie zmienia to jednak faktu, że nawet mając na myśli tylko języki urzędowe, należało o nich wspomnieć, a nie ograniczać się do dwóch dominujących.

Drugą kwestią dyskusyjną jest liczba użytkowników języka portugalskiego. Witold Mańczak zauważa:

Język portugalski jest używany w Portugalii, na Maderze, na Azorach oraz w Brazylii, która niegdyś była kolonią portugalską. Niektórzy do języka portugalskiego zaliczają także dialekt używany w prowincji Galicia, położonej w północno-zachodniej Hiszpanii. Trudno dokładnie określić liczbę ludzi mówiących językiem portugalskim jako ojczystym (gdyż pewna część kolo-

⁵ Terminy *język holenderski* i *język niderlandzki* traktowane są: 1. jako w pełni synonimiczne (M. Jurkowski, *Holenderski (niderlandzki) język*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1993, s. 211); 2. holenderski uważany jest za „wariant języka niderlandzkiego” (*Obyczaje, języki, ludy świata. Encyklopedia PWN*, red. S. Żurawski, Warszawa 2007, s. 307); 3. holenderski traktowany jest jako „wariant mówiony języka niderlandzkiego” (*Ludy i języki świata*, red. K. Damm, A. Mikusińska, Warszawa 2000, s. 92).

⁶ Cf. *Leksykon krajów świata*, red. M. Bregiel-Benedyk, Poznań 2010.

⁷ *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata*, red. B. Comrie, S. Matthews, M. Polinsky, Poznań 1998, s. 135.

rowej ludności Brazylii do dziś mówi językami tubylczymi), jednak jest ich z pewnością co najmniej 80 milionów⁸.

Identyczną wartość spotykamy w pracy A. Majewicza, co daje językowi portugalskiemu jedenaste miejsce na świecie pod względem liczby użytkowników⁹. Jednak inne kompetentne źródło wymienia liczbę o wiele większą (135 milionów), co sprawia, że portugalski zajmuje 8 miejsce wśród języków naszej planety¹⁰. Jeszcze inne dane mówią o 240,5 miliona osób, co daje mu szóstą pozycję na liście najczęściej używanych języków świata¹¹. Tak duża rozbieżność między skrajnymi wartościami (160,5 miliona) wynika z trudności dotyczących ustalenia, ilu mieszkańców krajów z portugalskim jako urzędowym nie zna tego języka, oraz określenia, dla jakiej grupy ludności język ten jest rodzimy (pierwszy), a dla jakiej – drugi oprócz lokalnego. W zależności od przyjętych danych portugalski, pod względem liczby użytkowników, jest drugim (po hiszpańskim) lub pierwszym językiem romańskim.

Portugalski jest językiem urzędowym w Portugalii (łącznie z ludnością zamieszkującą Wyspy Azorskie oraz Maderę – 11 mln mieszkańców), Brazylii (184 mln), Angoli (12 mln), Mozambiku (21 mln), Republice Zielonego Przylądka (0,5 mln), Republice Wysp Świętego Tomasza i Książęcej (0,2 mln), Gwinei Bissau (1,5 mln) i Timorze Wschodnim (1,0 mln)¹². Tak więc we wszystkich państwach, w których portugalski jest językiem urzędowym, mieszka około 231 milionów ludzi. Nie oznacza to oczywiście, że wszyscy oni znają język portugalski, ponieważ pewna część posługuje się tylko językami lokalnymi (plemiennymi, szczepowymi, tubylczymi).

Zdarza się, że w niektórych krajach z urzędowym portugalskim duża część mieszkańców tego języka nie zna, np. w Gwinei Bissau językiem portugalskim posługuje się tylko 11% ludności, w Mozambiku ok. 30%, a w Angoli – ponad 50%¹³. Trudno o precyzyjne dane na ten temat, ale jeśli nawet tę część ludności wszystkich krajów portugalskojęzycznych ocenimy na 10% (a to bardzo dużo), należy przypuszczać, że językiem portugalskim posłu-

⁸ W. Mańczak, *Języki romańskie*, [w:] *Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczuk, t. 2, Warszawa 1988, s. 578. Jednak w innej pracy ten sam autor podaje liczbę dwukrotnie większą – 160 milionów (W. Mańczak, *Wieża Babel*, Wrocław 1999, s. 39).

⁹ A. F. Majewicz, op. cit., s. 16.

¹⁰ *Atlas języków*, op. cit., s. 19.

¹¹ B. Papis, *Portugalczyki*, [w:] *Jak zwracają się do siebie Europejczycy*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2013, s. 346.

¹² Państwa te w 1996 roku nawiązały współpracę w ramach Wspólnoty Krajów Portugalskojęzycznych.

¹³ B. Hlibowicka-Węglarz, *Język portugalski w świecie wczoraj i dziś*, Lublin 2003, s. 26, 31, 38.

guje się ponad 200 milionów osób na czterech kontynentach¹⁴. W grupie tej są zarówno ci, dla których jest to język rodzimy, jak i ci, dla których jest językiem nabytym, ale w ich kraju urzędowym, czyli obowiązującym w szkołach, urzędach, oficjalnej komunikacji. Ta liczba spowodowałaby, że portugalski – na tle danych A. Majewicza – znalazłby się na 3 miejscu pod względem liczby użytkowników (po chińskim i angielskim), a na tle danych zawartych w *Atlasie języków* – na 4-5 razem z hindi (po chińskim (ok. 1100 mln)¹⁵, angielskim (ok. 400 mln) i hiszpańskim (ok. 250 mln), a przed arabskim, bengalskim i rosyjskim (po ok. 150 mln każdy), japońskim (120 mln), niemieckim (ok. 100 mln) i francuskim (ok. 75 mln).

Przedstawione uwagi pokazują, jak duże rozbieżności zawierają prace z zakresu geografii językowej (nawet tego samego autora) i jakie trudności towarzyszą opisywaniu komplikacji językowej świata. Wydaje się jednak, że przynajmniej niektóre zagadnienia można zobiektywizować, przedstawiając je na szerszym tle geograficzno-językowym, opartym na literaturze przedmiotu.

¹⁴ Liczbę ok. 200 milionów podaje B. Hlibowicka-Węglarz, op. cit., s. 7.

¹⁵ Jak zauważa A. F. Majewicz, „właściwie mówić jest o grupie języków chińskich, niż o jednym języku chińskim, jednakże sytuacja chińszczyzny jest tu specyficzna z uwagi na liczne istotne czynniki integrujące, jak np. pismo, polityka językowa władz chińskich, poczucie jedności wśród Chińczyków mówiących różnymi odmianami chińskiego itp.” (op. cit., s. 16).